

Józef Sebastian Pelczar i Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w latach 1894–1924

Monika Kupczewska <https://orcid.org/0000-0003-2346-8821>

Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: monika.kupczewska@kul.pl

Abstract

Joseph Sebastian Pelczar and the Congregation of the Servants of the Sacred Heart of Jesus 1894–1924

The main aim of this article is to present one of the dimensions of the activity of Józef Sebastian Pelczar, former rector of the Jagiellonian University, which attempted to establish a new apostolic and pro-social female religious congregation on Polish soil. This text is based on documents deposited in the Main Archives of the Congregation of the Servants of the Sacred Heart of Jesus, located at the Kraków General House. Archival sources deposited at the Vatican's Dicastery for Institutes of Consecrated Life and Societies of Apostolic Life, as well as at the Archives of the Metropolitan Curia in Kraków, have also been used. In all these institutions, one can find documentation related to the procedure of establishment, approval, and activities of the congregation. The temporal scope of the article covers the period from the founding of the religious community, from 15 April 1894 to the death of its founder on 28 March 1924. The text closes with a short description of the activities of the new congregation in the first period of its history, and its territorial development has been visualised with a map.

Keywords: Józef Sebastian Pelczar (1842–1924), Klara Ludwika Szczęśna (1863–1916), Jagiellonian University, the Servants of the Sacred Heart of Jesus, Sacred Heart Sisters, Confraternity of the Queen of the Polish Crown

Słowa kluczowe: Józef Sebastian Pelczar (1842–1924), Klara Ludwika Szczęśna (1863–1916), Uniwersytet Jagielloński, Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego, sercanki, Bractwo Królowej Korony Polskiej

Życie i działalność Józefa Stanisława Pelczara jako księdza (od 1865 r.), a następnie w latach 1899–1924 biskupa przemyskiego zostały wystarczająco dobrze zbadane

i opisane, podobnie jak jego aktywność naukowa i społeczna. Asumptem do badań nad jego osobą i dokonaniem oraz impulsem do powstania wielu opracowań – zarówno naukowych, jak i popularnych – był między innymi jego proces kanonizacyjny, który toczył się w latach 1954–2003¹. Szczególną rolę w tym względzie odegrała komisja historyczna badająca wszelkie źródła archiwalne oraz gromadząca relacje i wspomnienia świadków jego życia². W niniejszym artykule skupimy się na tych przedsięwzięciach, które doprowadziły do powstania w Krakowie 15 kwietnia 1894 roku nowego instytutu zakonnego. Wspólnotę, którą stworzył, pierwotnie określano tercjarkami św. Franciszka, a oficjalnie Zgromadzeniem Służebnic Serca Jezusowego, jednak nazwa ta uległa zmianie na Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego. Członkinie tej zaś rodziny zakonnej najpierw popularnie zwano pelczarkami (od nazwiska założyciela), a potem sercankami, co bardziej oddaje charakter i duchowość wspólnoty zakonnej.

Geneza Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego

W swojej autobiografii Pelczar, wspominając fakt powołania do istnienia wspólnoty zakonnej, zanotował: „Niech mi Bóg przebaczy tę śmiałość, bo dotąd założycielami zakonów byli ludzie święci, ale to mnie trochę wymawia, że w okolicznościach dziwnie się układających, widziałem wskazówkę woli Bożej”³. Posługując się pewnym uproszczeniem, można stwierdzić, że zakładając zgromadzenie, ks. prof. Pelczar wykorzystał swoje wcześniejsze doświadczenia i powołane do istnienia towarzystwa o charakterze charytatywnym. Pierwszym z nich było powstałe z jego inicjatywy w Krakowie w 1891 roku (z okazji setnej rocznicy ogłoszenia Konstytucji 3 Maja) Bractwo Najświętszej Panny Maryi Królowej Korony Polskiej⁴. W swych założeniach oprócz aspektu patriotyczno-narodowego miało ono również przyczynić się do poprawy materialnego wymiaru życia galicyjskich rzemieślników, służących, sierot i ubogich. Zamierzano tego dokonać przez nowatorskie jak na tamte czasy plany zapewnienia im edukacji zawodowej⁵.

Pomimo niekwestionowanego sukcesu związanego z rozwojem samego bractwa okazało się, że rok 1893 był czasem przełomu. Wówczas ks. Pelczar podjął decyzję, by nadzór nad tym dziełem oddać wspólnocie zakonnej, której charyzmatem byłaby właśnie praca wśród służących. Myślał on o sprowadzeniu z Warszawy do Galicji

¹ K.M. Kasperkiewicz, *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny biskupa Józefa Sebastiana Pelczara*, [w:] *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, A. Kubiś, J. Wołczański (red.), Kraków 2005, s. 394.

² *Ibidem*.

³ Por. J.M. Kupczewska, *Biskupa Józefa Sebastiana Pelczara „Mój życiorys”*, [w:] *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, op. cit., s. 72.

⁴ *Bractwo N.M.P. Królowej Korony Polskiej w Krakowie*, „Notificationes” 1957, nr 8–9, s. 108.

⁵ A. Lippoman, *Sprawozdanie z dotychczasowych czynności Bractwa N.P. Maryi Królowej Korony Polskiej*, „Posłaniec Bractwa Najświętszej Maryi Panny Królowej Korony Polskiej” 1893, z. 1, s. 28; [J.S. Pelczar], *Słowo do wszystkich*, „Posłaniec Bractwa Najświętszej Maryi Panny Królowej Korony Polskiej” 1893, z. 1, s. 31.

założonego w 1884 roku przez o. Honorata Koźmińskiego Zgromadzenia Sług Jezusa. Warto odnotować, że decyzja ta nie była jednostronna. Na podstawie zachowanej korespondencji o. Honorata Koźmińskiego do m. Eleonory Motylowskiej, współzałożycielki Sług Jezusa, wiadomo, że ich osiedlenie się w Krakowie nastąpiło na skutek starań samego późniejszego Błogosławionego. W tych zabiegach pośredniczyła siostrzenica bp. Pawła Rzewuskiego – Franciszka Zawadzka⁶. W osobie ks. Pelczara o. Koźmiński znalazł niewątpliwie protektora dla swojego zgromadzenia poza Królestwem w Galicji, czemu też dał wyraz w liście do przełożonej Sług Jezusa m. Eleonory Motylowskiej⁷. Sam zaś Pelczar początkowo planował współpracę ze Zgromadzeniem Sług Jezusa tajnie działającym w Królestwie Polskim, gdy jednak pojawiły się trudności o charakterze personalnym, organizacyjnym i prawnym, podjął decyzję o założeniu oddzielnej wspólnoty oddzielnej wspólnoty. Fakt ten następująco zrelacjonował w autobiografii, gdzie napisał: „Przy końcu roku 1893 przekonałem się, że najlepiej będzie, jeżeli w Galicji powstanie osobne zgromadzenie zakonne [...] postanowiłem założyć samoistne i odrębne zgromadzenie, na co kardynał Dunajewski chętnie się zgodził”⁸.

Akceptację powyższych planów zawiera dekret biskupa krakowskiego z 27 marca 1894 roku, w którym czytamy: „Niniejszym zezwalamy na utworzenie Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego mających za szczególne zadanie pracować nad podniesieniem stanu służących i robotnic pod względem moralnym i materialnym, jako też pielęgnować chorych po domach. Pozwalamy, aby Służebnice Serca Jezusowego mogły żyć wspólnie, nosić osobny habit i składać śluby proste, roczne po odbyciu nowicjatu i z zachowaniem wszystkich przepisów Kościoła. Pozwalamy, aby w ich domu przy ul. Św. Krzyża 10 otwartą została kaplica, ze wszystkimi prawami kaplicy publicznej dla osób tam mieszkających i do pracy przybywających. Zatwierdzamy tymczasowo na przeciąg lat trzech przedłożone nam ustawy Zgromadzenia na regule Trzeciego Zakonu św. Franciszka oparte. Mianujemy dyrektorem Zgromadzenia ks. Józefa Pelczara i upoważniamy go do odbywania przepisanych skrutyniów, jako też do przewodniczenia zebraniom z obowiązkiem składania nam relacji”⁹.

⁶ Fakt ten potwierdza zapis ks. Pelczara w kronice zgromadzenia, w której można przeczytać: „Dowiedziawszy się, że w Królestwie Polskim istnieje Zgromadzenie Tercjarek św. Franciszka pod nazwą «Sługi Jezusa», mające podobne zadanie, [ks. J.S. Pelczar] zniósł się z przełożonymi tegoż zgromadzenia, iżby choć jedną siostrę przysłałi do przytuliska krakowskiego. Jakoż w kwietniu 1893 r. przybyła do Krakowa siostra Honorata Ludwika Szczęsna i poświęciła się z całą gorliwością obowiązkowi ochmistrzyni. Ponieważ te obowiązki z każdym dniem stawały się liczniejsze, bo zakład rozwijał się coraz pomyślniej, a do pralni, istniejącej od początku, przybyła kuchnia wzorowa, czyli praktyczna szkoła gotowania (we wrześniu 1893 r.), przeto do pomocy s. Honoraty Ludwiki przysłane zostały dwie inne siostry: Alojza Faustyna Rostkowska (31 VII 1893) i Anna Wiktoria Deleżek (w sierpniu 1893), które objęły bezpośredni nadzór nad kuchnią i pralnią”. Za: AGSINSJ D-H-K 1/1, s. 1, *Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894 [do 1924]*.

⁷ Zob. List 113, *Do Matki Honoraty Eleonory Ludwiki Motylowskiej*, [Nowe Miasto n. Pilicą, po 11 marca 1893 r.], [w:] Honorat Koźmiński OFMCap, *Pisma*, t. 7: *Listy do Zgromadzenia Sióstr Sług Jezusa 1884–1915*, cz. 1, Warszawa 1999, s. 250.

⁸ Por. J.M. Kupczewska, *Biskupa Józefa Sebastiana Pelczara „Mój życiorys”...*, s. 72.

⁹ AGŚLNSJ D-P 2, Dekret kardynała A. Dunajewskiego zatwierdzający Zgromadzenie Służebnic Serca Jezusowego, Kraków, 27 marca 1894.

Ksiądz Pelczar jako dyrektor zgromadzenia uzyskał 6 kwietnia 1894 roku zatwierdzenie statutu przez namiestnictwo we Lwowie, które otworzyło mu drogę do tworzenia nowej wspólnoty zakonnej – Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego¹⁰.

Zawiązanie zgromadzenia nastąpiło w Krakowie 15 kwietnia 1894 roku. W pierwszej kronice wspólnoty odnotowano, że jako przełożoną nowo powstałego zgromadzenia ks. Pelczar zamianował s. Klarę Ludwikę Szczęsną, która pełniła tę funkcję nieprzerwanie do 1916 roku, tj. do swojej śmierci¹¹.

Józef Sebastian Pelczar jako prawodawca zgromadzenia

Uregulowanie stanu prawnego i podstaw działalności trwało blisko 30 lat. Wspólnota otrzymała dekret definitywnie zatwierdzający zgromadzenie i jego prawo wewnętrzne 30 stycznia 1923 roku¹². Niemniej aprobatą ze strony Stolicy Apostolskiej poprzedzona była wymaganiami przez prawo kanoniczne opinią i dekretem wydanym przez biskupa krakowskiego Jana Puzynę¹³. W 1896 roku, po dwóch latach działalności zgromadzenia, Pelczar przeredagował jego prawo wewnętrzne zapisane w konstytucjach. Na ich powstanie miało wpływ także zlikwidowanie podziału wewnętrznego wspólnoty na tak zwane dwa chóry, co nastąpiło 13 listopada 1896 roku. W tym okresie zakon posiadał już dwa domy – jeden w Krakowie, drugi zaś we Lwowie – a do wspólnoty przynależało 18 sióstr¹⁴.

Konstytucje, albo Ustawy Zgromadzenia z 1896 roku ks. Pelczar podzielił na dziewięć rozdziałów, które wypełnił normami zawartymi łącznie w 63 paragrafach¹⁵. Założyciel poruszał w nich kwestie organizacji i zarządu zgromadzenia, obowiązków

¹⁰ *Ibidem*, D-P-1, Statut Stowarzyszenia Tercjarek św. Franciszka pod nazwą „Zgromadzenie Służebnic Serca Jezusowego”, Kraków, 19 marca 1894.

¹¹ AGSINSJ D-H-K 1/1, s. 5, *Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894* [do 1924]; J.S. Pelczar, *Mowa wygłoszona z okazji założenia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego i poświęcenia ich kaplicy. 1894*, [w:] *Błogosławiony Józef Sebastian Pelczar. Mowy i kazania 1877–1899*, C. Niezgoda (red.), Kraków 1998, s. 179.

¹² Por. AGSINSJ Z-I/23, *Decretum*, 30 stycznia 1923, *Constitutiones Servularum Sacratissimi Cordis Jesu*, s. 83–84.

¹³ Konstytucje z 1896 r. zachowały się w krakowskim archiwum zgromadzenia w formie rękopisu autorstwa ks. Pelczara. Jest to niewielkich rozmiarów notes (20 x 13 cm), liczący 229 stron z kartą zawierającą odręcznie nadany tytuł: *Konstytucje, albo Ustawy Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego napisane przez ks. Józefa Sebastiana Pelczara Dyrektora Zgromadzenia w grudniu R.P. 1896*. Oprócz rękopisu przetrwały również egzemplarze powielone na hektografie. Fizycznie wyglądają podobnie jak prototyp, mają formę zeszytu o zbliżonych rozmiarach do oryginału z 1896 r. Wewnątrz – oprócz zasadniczej treści prawnej – zostały zamieszczone instrukcje dla sióstr posługujących służącym w przytułiskach oraz kolejna instrukcja dla sióstr pielęgnujących chorych. Por. J. Bar, *Działalność ustawodawcza biskupa przemyskiego J.S. Pelczara*, „Prawo Kanoniczne” 1976, R. 19, nr 3–4, s. 105–106.

¹⁴ AGSINSJ D-H-K 1/1, s. 12, *Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894* [do 1924].

¹⁵ Konstytucje z 1896 r. zostały wydane w formie małej książeczki w Przemyśle w 1902 r., choć na egzemplarzach widnieje rok 1901. Normy odnoszące się do życia i działalności sióstr zawarto na pierwszych 120 stronach, druga część tej pozycji stanowi 6 dodatków, a wśród nich instrukcje dla

sióstr, jak również modlitwy i prac zewnętrznych. Znaleźć w nich można także elementy ceremoniału oraz tak zwanego zwyczajnika zawierającego choćby porządek dnia i inne szczegółowo opisane praktyki religijne właściwe wspólnotom zakonnym. Konstytucje z 1896 roku były nadto przepełnione radami ascetycznymi, które stanowiły odniesienia do jednego z jego dzieł¹⁶. Taka obserwacja uprawnia zatem do postawienia tezy, że ks. Pelczar podszedł do tematu opracowania prawa wewnętrznego dla swojego zgromadzenia w sposób autorski¹⁷.

Równolegle z przygotowaniami do druku drugiej edycji ustaw, 8 grudnia 1900 roku, została ogłoszona fundamentalna dla wówczas powstających zgromadzeń konstytucja apostolska papieża Leona XIII *Conditae a Christo*¹⁸. Dokument, który nie tylko definiował status powstających wówczas wspólnot żeńskich o charakterze apostolskim, ale zawierał szczegółowe normy dotyczące sposobu opracowania konstytucji zakonnych, stał się dla bp. Pelczara impulsem do wprowadzenia zmian w przygotowywanych dokumentach¹⁹. Rewizja konstytucji zaowocowała ich nową redakcją²⁰. Zmienione konstytucje ukazały się drukiem w Przemyślu w 1904 roku²¹. Konstrukcyjnie ich zawartość została podzielona na dwie części, a każda z nich na rozdziały, które zostały wypełnione łącznie 243 numerami. Formę prawa wewnętrznego dostosowano do wymagań kongregacji watykańskiej zrehabilitowanych na podstawie *Conditae a Christo*. Treść jednak nie uległa zmianie i w kwestii charyzmatu oraz działalności zasadniczo pokrywała się z zapisem pierwszych konstytucji. By tę łączność zaakcentować, Pelczar zamieścił na ich początku dokument aprobujący konstytucje z 1896 roku²².

Po 15 latach działalności, gdy rozwój personalny i terytorialny zgromadzenia był już znaczny, założyciel – w tym czasie już jako biskup przemyski – wraz z pierwszą przełożoną generalną s. Klarą Ludwiką Szczęsną zainicjowali ostatni etap procesu zmierzającego do definitywnego zatwierdzenia wspólnoty przez Stolicę Apostolską. W tym celu listy polecające dla zgromadzenia wysłali do Watykanu biskupi, będący zwierzchnikami diecezji, w których pracowały siostry, a więc: abp Józef Bilczewski

przełożonych, sióstr pracujących między służącymi oraz dla pielęgnujących chorych. Por. AGSINSJ, Z-I/13, *Konstytucje albo Ustawy Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego*, Przemyśl 1901.

¹⁶ J.S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, wyd. 5, Kraków 1892.

¹⁷ Pelczar raczej nie sugerował się zapisami konstytucji innych zgromadzeń. Nie wspomina o tym w swojej autobiografii ani w opisie redagowanej osobiście historii początków zgromadzenia. Jeśli się na czymś wzorował w początkowej fazie, to w pierwszym rzędzie mogły to być wskazówki o. Honorata Koźmińskiego, którego zgromadzenie planował przenieść na terytorium Galicji. Poszerzając zakres działania nowego zgromadzenia, zrezygnował z tego. Por. C. Niezgoda, *Błogosławiona Klara Ludwika Szczęsna. Współzałożycielka Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego 1863–1916*, Kraków 2015, s. 56.

¹⁸ *Acta Sanctae Sedis* – A.S.S., vol. XXXIII (1900–01), s. 341–347.

¹⁹ G. Bartoszewski, *Współpraca przełożonych zakonów żeńskich ze swoimi radami*, „Prawo Kanoniczne” 1982, R. 25, nr 1–2, s. 167.

²⁰ AGSINSJ, D-H-K-1/1, s. 44, *Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894 [do 1924]*.

²¹ AGSINSJ Z-I/15, *Konstytucje albo Ustawy Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego*, Przemyśl 1904.

²² Mowa o dekreście kard. Jana Puzyny z 23 grudnia 1896 r.

ze Lwowa, kard. Jan Puzyna z Krakowa, bp Leon Wałęga z Tarnowa, bp Józef Pelczar z diecezji przemyskiej oraz biskup diecezji strasburskiej Eugeniusz Ruch²³. Założyciel nieznacznie poprawił wówczas konstytucje z 1904 roku, a następnie odnowione przetłumaczył na łacinę i wydał drukiem 1908 roku²⁴. Zebrana dokumentacja wraz z aktualnym prawem zostały przedstawione kongregacji watykańskiej w celu uzyskania aprobaty papieskiej. *Decretum laudis* zgromadzenie otrzymało 15 lutego 1909 roku²⁵. Dokument ten poprzedził wymagany przez ówczesne prawo kanoniczne akt afiliacji do zakonu franciszkańskiego, który miał miejsce 16 listopada 1908 roku²⁶.

W styczniu 1912 roku Pelczar przedłożył Stolicy Apostolskiej prośbę o zatwierdzenie zgromadzenia. Odpowiedź została udzielona bardzo szybko, ponieważ już 19 marca tego samego roku kongregacja wydała dokument zatwierdzający zgromadzenie, a przedłożone konstytucje na okres próbny siedmiu lat²⁷. Po upływie tego czasu założyciel rozpoczął proces starania się o definitywną akceptację prawa wewnętrznego sióstr. Ostatecznie Pius XI zatwierdził zgromadzenie i jego konstytucje 30 stycznia 1923 roku. W autobiografii bp Pelczar zanotował obok daty 21 marca 1923 roku: „Otrzymałem [...] dekret zatwierdzający definitywnie Zgromadzenie Służebnic Serca Jezusowego. Niech będzie za to Panu Bogu podzięka i chwała”²⁸. Zaaprobowane wówczas konstytucje ukazały się drukiem w 1925 roku i obowiązywały w zgromadzeniu do czasu odnowy posoborowej²⁹.

Rozwój terytorialny zgromadzenia w latach 1894–1924

Józef Pelczar jako założyciel miał decydujący głos w kwestii tworzenia nowych placówek Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego. W pierwszych 30 latach istnienia wspólnoty, a więc do śmierci kapłana w 1924 roku, powstały 33 domy.

W tym okresie założyciel świadomie ograniczał ekspansję terytorialną tej kongregacji, zezwalając jedynie na działalność w Galicji. Nie zgadzał się na objęcie przez siostry szpitali na Śląsku, gdyż – jak napisał w liście do s. Klary Ludwika Szczęsnej w 1900 roku – „tu w Galicji, a szczególnie w diecezji przemyskiej, wiele sióstr

²³ C. Niezgoda, *Błogosławiona Klara Ludwika Szczęsna...*, op. cit., s. 120–121.

²⁴ Edycja konstytucji w języku łacińskim również zachowała wprowadzony uprzednio podział na dwie części. Pierwsza składała się z 18, a druga z 14 rozdziałów i 287 artykułów. Por. AGSİNSJ, Z-I/17, *Constitutiones Servularum Sacratissimi Cordis Jesu, Premisliae* 1908.

²⁵ AGSİNSJ, D-P 3, *Decretum Laudis*, Romae, 15 lutego 1909. Przy tejże okazji Kongregacja ds. biskupów i zakonników zasugerowała kilka poprawek, które wprowadzono. Poprawiona wersja prawa sercańskiego w języku polskim ukazała się drukiem w 1909 r. (AGSİNSJ, Z-I/ 19, *Konstytucje albo Ustawy Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego, Przemyśl* 1909), a po łacinie w 1911 r. (AGSİNSJ, Z-I/20, *Constitutiones Servularum Sacratissimi Cordis Jesu, Przemyśl* 1911).

²⁶ C. Niezgoda, *Błogosławiona Klara Ludwika Szczęsna...*, op. cit., s. 120–121.

²⁷ J. Bar, *Działalność ustawodawcza biskupa przemyskiego J.S. Pelczara...*, op. cit., s. 108.

²⁸ J.M. Kupczewska, *Biskupa Józefa Sebastiana Pelczara „Mój życiorys”...*, op. cit., s. 193.

²⁹ *Eadem, Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w latach 1945–1989*, Lublin 2019, s. 305.

potrzeba”³⁰. Przeciwny był także zakładaniu placówek w Niemczech, co wyraził w liście do przełożonej generalnej z 17 maja 1911 roku: „Nie jestem za tworzeniem nowych domów w Niemczech, bo najprzód nie małe stąd wynikają trudności, a po wtóre, że zachodzi obawa, aby kiedyś w przyszłości domy w Niemczech leżące, nie oderwały się od polskiej macierzy i nie utworzyły osobnego Zgromadzenia”³¹. Podobnie przeciwstawiał się w 1904 roku przeszczepieniu siostr założonej przez siebie kongregacji do Ameryki Północnej³².

Osobiście zaś zaangażował się w utworzenie placówki zgromadzenia między innymi we Lwowie. Już w 1895 roku siostry zostały zaproszone przez Arcybractwo Najświętszej Panny Maryi Królowej Korony Polskiej do podjęcia opieki nad służącymi³³, a więc do prowadzenia analogicznej działalności podejmowanej od 1894 roku w Krakowie³⁴.

W listopadzie 1912 roku we Lwowie siostry ze zgromadzenia rozpoczęły pracę na oddziale dla chorych zakaźnie w krajowym szpitalu powszechnym przy ul. Piekarskiej. Początkowo zatrudniono tam 24 serek, jednak w miarę rozbudowy oddziału i napływu chorych personel pielęgniarski również się powiększył, tak że już w latach 20. XX wieku pracowało tam blisko 50 siostr³⁵ i taka liczba utrzymała się aż do 1939 roku.

Kolejna chronologicznie placówka zgromadzenia powstała jeszcze za życia Pelczara i znajdowała się w Zakopanem. Jej początek datuje się na 1896 rok. Trzy lata później (1899) siostry podjęły pracę w tamtejszym szpitalu klimatycznym, gdzie obok pielęgnacji chorych powierzono im dział administracyjno-gospodarczy tej placówki. W 1906 roku siostry przeznaczyły na przytulisko dla służących część nowo wybudowanego domu (przy ul. Łukaszówki), rozpoczynając w ten sposób działalność podobną do tej, jaką prowadziły w Krakowie i we Lwowie³⁶.

Inną placówką ufundowaną osobiście przez ks. Pelczara był dom w Jaśliskach. W kwietniu 1902 roku założyciel oddał zgromadzeniu dawną leśniczówkę będącą własnością biskupstwa przemyskiego. W zamian siostry miały podjąć pracę

³⁰ AGSINSJ (rkps., b.syg.), Korespondencja J.S. Pelczara do Zgromadzenia, Przemyśl, 28 września 1900.

³¹ *Ibidem*, Korespondencja J.S. Pelczara do Zgromadzenia, Przemyśl, 17 maja 1911.

³² *Ibidem*, Korespondencja J.S. Pelczara do Zgromadzenia, Przemyśl, 17 kwietnia 1904.

³³ Pierwotnie siedziba lwowskiego przytuliska im. św. Jadwigi znajdowała się przy klasztorze siostr benedyktynek, a następnie przy ul. Czarnieckiego 24 i kolejno przy ul. Karmelickiej 6. Gdy jednak potrzeby zakładu okazały się większe, zgromadzenie nabyło w 1899 r. dom przy ul. Słodowej 10. Zorganizowano tam szkołę praktyczną dla dziewcząt. W 1909 r. przytulisko, a wraz z nim placówka sereńska kolejny raz zmieniła swą lokalizację. Siostry przeniosły się do nowo wybudowanego kompleksu klasztorowego przylegającego do kościoła św. Jana, należącego wówczas do kapituły katedralnej. AGSINSJ D-H-K 1/1, s. 74, *Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894 [do 1924]*.

³⁴ Placówka lwowska od 1921 r. poszerzyła swą działalność o opiekę nad dziećmi. W roku 1923 do ochrony uczęszczało codziennie 45 wychowanków. Z zakonnych statystyk wynika, że w przytulisku w tym czasie mieszkało 108 służących. Por. C. Niezgoda, *Błogosławiona Klara Ludwika Szczęsna...*, *op. cit.*, s. 79, 198.

³⁵ *Ibidem*, s. 137, 148, 285.

³⁶ AGSINSJ D-H-K 1/1, s. 197, *Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894 [do 1924]*.

wychowawczą w ochronce, a także rozpocząć katechizację dzieci i młodzieży, za dbać o kościół parafialny oraz otoczyć opieką chorych z tej miejscowości³⁷.

Ważną inicjatywą bp. Pelczara podjętą dla rozwoju zgromadzenia było powołanie do istnienia szkoły praktycznej dla dziewcząt oraz schroniska dla osób starszych w Korczynie koło Krosna. W 1904 roku rozpoczęła się tam budowa domu zakonnego, przy którym w 1905 roku powstała w tej miejscowości szkoła rolnicza. Czternaście lat później rozpoczęła swą działalność podobna instytucja w Przemyśle, a inicjatorem jej powstania był również ordynariusz przemyski³⁸. W akcie fundacyjnym i w Rozporządzeniu co do szkoły praktycznej dla dziewcząt w Przemyśle założonej w 1919 roku biskup przemyski zapisał, że głównym powodem założenia tej instytucji była troska o dziewczęta wiejskie i małomiasteczkowe z diecezji³⁹.

Podobne motywacje przyświecały utworzeniu kolejnej placówki o charakterze edukacyjno-wychowawczym. W 1918 r. siostry otrzymały od biskupa kieleckiego pobernardyński klasztor w Kielcach-Karczówce, gdzie planowały otwarcie szkoły na wzór tych prowadzonych w diecezji przemyskiej. Pomimo że w 1921 roku Ministerstwo Rolnictwa udzieliło zgromadzeniu pozwolenia na jej otwarcie, siostry odstąpiły od tych planów, decydując się na prowadzenie szkoły powszechnej. W 1922 roku utworzyły tam drukarnię im. św. Józefa i rozpoczęły działalność właśnie w tym kierunku⁴⁰. Równolegle funkcjonowała ochronka, gdyż działalność pedagogiczna była warunkiem, pod jakim biskup kielecki Augustyn Łosiński sprowadził siostry do klasztoru pobernardyńskiego⁴¹.

Ostatni dom własny zgromadzenia, który powstał dzięki Pelczarowi, mieścił się w Bieczu. Założyciel nabył 11 maja 1917 roku od miejscowego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu grunt pod budowę klasztoru i polecił, aby w bieckim domu siostry zorganizowały ochronkę dla dzieci, a także szkołę praktyczną dla dziewcząt. Z pierwszych kart kroniki tamtejszej placówki wiadomo, że działalność ta rozpoczęła się 15 listopada 1919 roku⁴². Popularność tego domu szybko się zwiększała, o czym świadczy liczba uczęszczających tam dzieci – początkowo było ich 16, a w już drugim roku funkcjonowania blisko 40⁴³.

Podobną działalność podjęły siostry w 1918 roku w Słomnikach. Pierwsze sercanki przybyły do podkrakowskiej miejscowości w odpowiedzi na zaproszenie Koła

³⁷ W samym tylko 1913 r. do ochronki uczęszczało 54 dzieci. Siostry udzieliły pomocy pielęgniarskiej 1550 osobom. Z wizytą do chorych udały się 339 razy, zrobiły 505 opatrunków, wydały 1326 różnych lekarstw oraz postawiły bańki 520 chorym. Por. *ibidem*, s. 105.

³⁸ AGSINSJ D-H-K 6/1, s. 4, Kronika domu zakonnego Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w Przemyśle (1917–1960).

³⁹ *Ibidem*, s. 3.

⁴⁰ J.M. Kupczewska, *Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego...*, *op. cit.*, s. 582.

⁴¹ AGSINSJ D-H-K 1/1, s. 160, Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894 [do 1924].

⁴² AGSINSJ D-H-K 10/1, s. 28, Kronika domu zakonnego Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w Bieczu (1917–1944).

⁴³ *Ibidem*.

Polek Katolickich. Ówczesny proboszcz ks. Antoni Sokołowski oddał im do użytku budynek parafialny przy ul. Staszica 10, w którym stworzyły ochronkę⁴⁴.

Obok wymienionych wyżej tak zwanych domów własnych zgromadzenia, w których posiadanie siostry weszły dzięki założycielowi, do 1924 roku powstało także 25 innych placówek.

Chronologicznie pierwsza była ta umiejscowiona w podkrakowskiej wsi Czernichów, gdzie w latach 1897–1899 siostry pracowały w szkole rolniczej.

Kolejna mieściła się w Rzeszowie, gdzie siostry posługiwały w kuchni w internacie seminarium nauczycielskiego (1899–1912)⁴⁵. Podobny charakter miała placówka powstała w 1905 roku z inicjatywy biskupa Leona Wałęgi w seminarium duchownym w Tarnowie – była to pierwsza placówka na terytorium diecezji tarnowskiej⁴⁶. W 1906 roku siostry skierowano do pracy wychowawczo-opiekunczej i poprowadzenia ochronki dla dzieci w Błoniach pod Tarnowem⁴⁷, gdzie objęły zarząd nad domem wakacyjnym dla seminarzystów⁴⁸. Kilkanaście lat później, to jest w lipcu 1921 roku, siostry rozpoczęły pracę w krakowskim pałacu biskupa Adama Sapiehy, gdzie również funkcjonowało tak zwane małe seminarium, w którym (do 1951 r.) siostry były odpowiedzialne za sprawy gospodarcze⁴⁹.

W roku 1911 Stowarzyszenie św. Zyty ze Stryja zaprosiło siostry do pracy w przytulisku dla służących. Zgodnie z charyzmatem siostry prowadziły kursy szycia dla dziewcząt, a nadto zostały zaangażowane do pracy w miejscowej ochronce dla dzieci. Jednak ich obecność w Stryju nie trwała długo, ponieważ już w 1912 roku władze zgromadzenia zdecydowały się na likwidację tej placówki⁵⁰.

Poza wyżej wspomnianymi typami działalności sióstr założyciel kierował je również do pracy szpitalnej. Obok wymienionej już placówki w Zakopanem siostry podjęły się także organizacji szpitala w Krośnie, gdzie pracowały w latach 1901–1961⁵¹, a następnie – w odpowiedzi na prośbę Wydziału Krajowego szpitala powszechnego – w Brodach. Tam od końca 1908 do 1944 roku posługiwały jako pielęgniarki i odpowiadały za dział gospodarczo-administracyjny⁵². Podobną działalność prowadziły w latach 1910–1917 w Krakowcu na zaproszenie hr. Jadwigi Łubieńskiej, która była główną organizatorką tamtejszego szpitala powiatowego⁵³.

Inna placówka o charakterze prozdrowotnym, w jakiej pracowały siostry, została utworzona również w 1910 roku, tym razem w Żabim w województwie

⁴⁴ AGSINSJ L-S-I, Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Miasta z 28 listopada 1917 r. Słomniki, 29 listopada 1917.

⁴⁵ AGSINSJ D-H-K 1/1, s. 22, Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894 [do 1924].

⁴⁶ *Ibidem*, s. 42.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 44.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 183.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 88.

⁵¹ J.M. Kupczewska, *Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego...*, op. cit., s. 442.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ AGSINSJ D-H-K 1/1, s. 83, Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894 [do 1924].

Na mapie ukazującej rozwój terytorialny zgromadzenia w latach 1894–1924 znalazły się również takie miejscowości jak: Korytnica Węgrowska, gdzie od 1921 do 1951 roku siostry pracowały w domu dziecka⁶⁰, oraz parafia Liw koło Węgrowa, gdzie działały w latach 1921–1924. W tym ostatnim miejscu – oprócz pracy w domu dziecka – prowadziły również ochronkę i kursy szycia⁶¹.

Specyficzne dla tego okresu były tak zwane placówki czasowe. Jak sama nazwa wskazuje, charakteryzowały się one określonym czasem funkcjonowania, a często także mobilnością. Do tej grupy można zaliczyć miejsca związane przede wszystkim z działalnością pielęgniarską. Obok posługi w różnego typu szpitalach stacjonarnych siostry, zwłaszcza w okresie pierwszej wojny światowej, podejmowały pracę w szpitalach wojennych i wojskowych. W roku 1914 na mapie placówek sercanek pojawiły się Tarnów⁶², Wadowice⁶³ i Rzeszów⁶⁴. W 1916 roku siostry posługiwały w Piotrkowie⁶⁵, w 1917 w Zakopanem⁶⁶, a w 1920 w Samborze⁶⁷. W 1922 roku Ministerstwo Spraw Wojskowych zaprosiło sercanki do pracy w szpitalach wojskowych w Jarosławiu (1922–1925)⁶⁸, w Łodzi (przy ul. Łomżańskiej [1922–1926]⁶⁹ i przy ul. Pańskiej [1923–1934])⁷⁰ oraz w Częstochowie (1923–1924)⁷¹.

Podsumowując należy podkreślić, że Józef Pelczar jako założyciel wspólnoty zakonnej zadbał o wszystkie wymiary nowo kształtującej się społeczności, to jest o redakcję prawa wewnętrznego i jego autoryzację ze strony struktur Stolicy Apostolskiej. Nie pominął troski o wymiar materialny wspólnoty, czego dowodem są fundacje wielu jej domów. Pod jego bezpośrednim patronatem zgromadzenie rozwijało się zarówno personalnie, jak i terytorialnie. W roku zwołania pierwszej kapituły

⁶⁰ J.M. Kupczewska, *Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego...*, op. cit., s. 424.

⁶¹ AGSINSJ D-H-K 1/1, s. 199, Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894 [do 1924].

⁶² „20 września [1914]. Do szpitala «Czerwonego Krzyża» wyjechało 10 Sióstr do Tarnowa dla pielęgnowania rannych. S. Brygida [Katarzyna Kordas] jako przełożona”. Por. *ibidem*, s. 123.

⁶³ „26 października [1914]. Wyjechało 12 Sióstr do szpitala dla chorych żołnierzy epidemicznych w Wadowicach. S. Gerarda [Jadwiga Szeliga] jako przełożona”. Por. *ibidem*, s. 124.

⁶⁴ „7 czerwca [1915]. Dziś M. Cyryla [Bronisława Ludwika Kosmowska], Matka Mistrzynie i S. Anatolia [Stefania Maria Helena Kuzio] wyjechały do Rzeszowa do szpitala «Czerwonego Krzyża» dla oficerów rannych jako pielęgniarki”. Por. *ibidem*, s. 130.

⁶⁵ AGSINSJ D-H-K 1/2, s. 154, Kronika Zgromadzenia Służebnic Najśw. Serca Jezusowego (1924–1952).

⁶⁶ „Dnia 13 stycznia [1917] Siostry nasze objęły pracę pielęgnowania rannych w szpitalu «Czerwonego Krzyża» w Zakopanem. Szpital ten mieści się w budynkach kuracyjnych Dr Chramca. Wysłano tam Sióstr 6. Przełożona M. Jolanta [Bronisława Adamczuk]”. Por. *ibidem*, s. 150.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 180.

⁶⁸ „1 marca [1922] Wyjechało 11 Sióstr do Jarosławia, dla objęcia pracy przy szpitalu wojskowym. Jako Przełożona S. Inocenta Lubasówna”. Por. *ibidem*, s. 189.

⁶⁹ „1 grudnia [1922] Trzy nasze Siostry pojechały do Łodzi, dla objęcia pracy przy szpitalu wojskowym (zakaźnym); jako Przełożona S. Anzelma [Józefa Borkowska]”. Por. *ibidem*, s. 192.

⁷⁰ „1 maja [1923]. Trzy Siostry zostały wysłane do Łodzi, dla objęcia drugiego pawilonu przy zakaźnym wojskowym szpitalu. Jako Przełożona została wyznaczona S. Faustyna [Leokadia Olszewska]”. Por. *ibidem*, s. 196.

⁷¹ „2 maja [1923]. Zostały wysłane trzy Siostry do Częstochowy, dla objęcia pracy przy szpitalu wojskowym; na Przełożoną została wyznaczona S. Saturnina [Florentyna Ołpińska]”. Por. *ibidem*, s. 196.

generalnej (1907) liczyło już 80 siostr pracujących w 13 placówkach zakonnych. W 1924 roku, czyli w roku śmierci założyciela, do tej wspólnoty należało 227 siostr zgromadzonych w 33 domach zakonnych na ziemiach polskich. Z kolei od 1905 roku sercanki podjęły pracę wśród polskiej emigracji zarobkowej w Alzacji.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w Krakowie – AGŚINSJ

Historia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego od 1894 [do 1924]. [Kronika Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego 1894–1924] (sygn. D-H-K 1/1).

Kronika Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego (1924–1952) (sygn. D-H-K 1/2).

Statut Stowarzyszenia Tercjarek św. Franciszka pod nazwą „Zgromadzenie Służebnic Serca Jezusowego”, Kraków, 19 marca 1894 (sygn. D-P-1).

Dekret kardynała A. Dunajewskiego zatwierdzający Zgromadzenie Służebnic Serca Jezusowego, Kraków, 27 marca 1894 (sygn. D-P 2).

Decretum Laudis, Romae, 15 lutego 1909 (sygn. D-P 3).

Decretum, 30 ianuarii 1923, Constitutiones Servularum Sacratissimi Cordis Jesu (sygn. Z-I/23).

Korespondencja J.S. Pelczara do Zgromadzenia z lat: 1900, 1904, 1911 (b. sygn.).

Konstytucje albo Ustawy Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego, Przemyśl 1901 (sygn. Z-I/13); Przemyśl 1904 (sygn. Z-I/15); Przemyśl 1909 (sygn. Z-I/19); Przemyśl 1911 (sygn. Z-I/20).

Constitutiones Servularum Sacratissimi Cordis Jesu, Premislae 1908 (sygn. Z-I/17).

Dokumentacja archiwalna z wybranych archiwów domów zakonnych

Kronika domu zakonnego Zgromadzenia Służebnic Najśw. Serca Jezusowego przy Szpitalu Miejskim w Łasku (1957–1973) (sygn. L-Ł-I-1/1).

Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Miasta z 28 listopada 1917, Słomniki, 29 listopada 1917 (L-S-I).

Kronika domu zakonnego Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w Bieczu (1917–1944) (sygn. D-H-K 10/1).

Kronika domu zakonnego Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w Przemyślu (1917–1960) (sygn. D-H-K 6/1).

Źródła drukowane

Bractwo N.M.P. Królowej Korony Polskiej w Krakowie, „Notificationes” 1957, nr 8–9, s. 108.

List 113, *Do Matki Honoraty Eleonory Ludwiki Motylowskiej* [Nowe Miasto n. Pilicą, po 11 marca 1893 r.], [w:] Honorat Koźmiński OFMCap, *Pisma*, t. 7: *Listy do Zgromadzenia Sióstr Sług Jezusa 1884–1915*, cz. 1, Warszawa 1999, s. 250.

- Lippoman A., *Sprawozdanie z dotychczasowych czynności Bractwa N.P. Maryi Królowej Korony Polskiej*, „Posłaniec Bractwa Najświętszej Maryi Panny Królowej Korony Polskiej” 1893, z. 1, s. 28.
- Pelczar J.S., *Mowa wygłoszona z okazji założenia Zgromadzenia Służebnic Serca Jezusowego i poświęcenia ich kaplicy, 1894*, [w:] *Błogosławiony Józef Sebastian Pelczar, Mowy i kazania 1877–1899*, C. Niezgoda (red.), Kraków 1998, s. 176–179.
- Pelczar J.S., *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, wyd. 5, Kraków 1892.
- [Pelczar J.S.], *Słowo do wszystkich*, „Posłaniec Bractwa Najświętszej Maryi Panny Królowej Korony Polskiej” 1893, z. 1, s. 31.

Opracowania

- Acta Sanctae Sedis – A.S.S., vol. XXXIII (1900–01), s. 341–347.
- Bar J.R., *Działalność ustawodawcza Biskupa przemyskiego J.S. Pelczara (1900–1924)*, „Prawo Kanoniczne” 1976, R. 19, nr 3–4, s. 81–111.
- Bartoszewski G., *Współpraca przełożonych zakonów żeńskich ze swoimi radami*, „Prawo Kanoniczne” 1982, R. 25, nr 1–2, s. 165–177.
- Kasperkiewicz K.M., *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny biskupa Józefa Sebastiana Pelczara*, [w:] *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, A. Kubiś, J. Wołczański (red.), Kraków 2005, s. 393–402.
- Kupczewska J.M., *Biskupa Józefa Sebastiana Pelczara „Mój życiorys”*, [w:] *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, A. Kubiś, J. Wołczański (red.), Kraków 2005, s. 21–204.
- Kupczewska J.M., *Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w latach 1945–1989*, Lublin 2019.
- Niezgoda C., *Błogosławiona Klara Ludwika Szczęsna. Współzałożycielka Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego 1863–1916*, wyd. 2, Kraków 2015.
- Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, A. Kubiś, J. Wołczański (red.), Kraków 2005.